

HANGARCHÍVUM

„...a szabad beszéd bizonyos megformáltságot jelent,
és az értelemnek a hatalmát.”

Balassa Péterrel beszélget Vickó Árpád

– Szerinted – a látszatok ellenére – Nyugat-Európa egyre jobban távolodik Közép-Európától. Egyre nagyobb különbségek mutatkoznak a nyugat-európai és a közép-kelet-európai régió között. Miben látod e folyamatok konkrétan megmutatózó jeleit?

– Igen, ez egy nagyon sajnálatos folyamat, és bizonyos mértékig felkészületlenül érte a közép-európai értelmiséget az, ami most végbemegy. 1989 után, tehát a rendszerváltozások után, az ember azt hitte, és nagyon sokan azt hittük, hogy Európa egységesítése és egységesülése sokkal könnyebb lesz és zökkenőmentesebb, és efelől bizonyos illúziókban ringattuk magunkat. Csakugyan, ezek az illúziók körülbelül 1991-re szertefoszlottak. Azt hiszem, hogy nemcsak a közép-európai és kelet-európai társadalmaknak a szokásos problémái, konfliktusai azok, amelyek egyre jobban távolítják Nyugat-Európától ezeket az országokat, hanem maga Nyugat-Európa is távolodik tőlünk – a nyugat-európai társadalmak egy része komoly válságba került, éppen azért, mert ezek a falak a két Európa között ledőltek. És most látszik az – ha most egy kicsit rosszhiszemű akarok lenni, akkor azt mondom –, hogy Nyugat-Európának jót tett, Nyugat-Európa érdekeit szolgálta bizonyos mértékig a Jalta-konstrukció, mert ez egyfajta *cordon sanitaire*-t jelentett a két Európa között, és nem kellett fölállalnia az egész Európa gazdasági, etnikai, politikai gondjait, és hát éppen ezért tetszeleggetett bizonyos mértékig a liberális demokratikus haladás zászlóvivőjeként. Most azonban ezt nem teheti, mert a menekültproblémáktól kezdve a délkelet-európai válságig ezek a terhek – és még sorolhatnám – mind Nyugat-Európára tevődnek, és Nyugat-Európának nincs igazi stratégiája, mint ahogyan Amerikának sem a kelet-európai válságok kezelésében. Itt azt hiszem, nyelvi probléma van, hogy olyan mértékben különböző

a fejlődése Keletnek és Nyugatnak – lényegében még Nagy Károly birodalma óta –, annyira elválnak ezek a civilizációk vallási alapon is, hiszen ezek nagyon mélyreható gyökerek, hogy nem értjük egymás politikai, filozófiai, szellemi nyelvhasználatát. Azt hiszem, hogy a világ vezető hatalmai, amelyek Nyugat-Európában és Amerikában vannak, kicsit egyoldalúan és mechanikusan úgy gondolják, hogyha az ő demokratikus és liberális vezéreszméiket – amelyekkel én egyébként személy szerint egyetértek – exportálják Kelet-Európába, és ha ezeket bevezetik, akkor automatikusan minden rendbe jön. De hát ez nem így működik, mert most derül ki, hogy Kelet-Európának a hagyományai annyira elütőek, és annyira különbözőek a nyugatéitól, hogy itt tulajdonképpen fordítási problémák vannak a két kultúra között. Kommunikációs és fordítási válság van, és természetesen nem pusztán szellemi dolog, hanem anyagi természetű, sőt katonai, és nagyon sok tragédiát jelent.

– *Kelet és Nyugat között nekünk, a közép embereinek is megvan a magunk mondanivalója. Miben látod ma a közép-európai életstratégiát?*

– Igen nehéz válaszolni erre a kérdésre... A közép-európai életstratégiát – azt hiszem – nem lehet egyféleképpen megfogalmazni, mert ez egy nagyon rétegezett társadalom. Nagyon különbözőek a közép-európai társadalmak egymástól is, miközben vannak hasonlóságaik is. Én csak arról tudok beszélni, hogy egy közép-európai vagy budapesti humán értelmiségi milyen életstratégiát tud követni. Azt hiszem, hogy ennek a lényege körülbelül a következő: minél inkább a társadalomnak és az állampolgári magatartásnak az autonóm szerveződésére és az autonómiára kellene koncentrálni. Tehát egy olyan civil állampolgári magatartást szorgalmazni és követni – amit én megpróbálok –, hogy némileg függetlenül az államtól és a társadalom vertikális szerkezetétől, a társadalomnak a horizontális szerkezeteiben és az autonóm szerveződéseiben részt venni, és valahogyan lent a társadalomban növelni lépésről lépésre, nagyon szerényen a szabadságfokunkat. Tehát én a demokratikus társadalmon azt érteném, hogy minél kevesebb dolga legyen az államnak, és minél kevésbé avatkozzon bele az állampolgár életébe. Ha ezt lefordítom a magam életére, vagy a magam szakmájára, akkor azt gondolom, hogy egyetlen szempontot kell őrizni és fenntartani, és ez a minőség szempontja. Ami persze egy változó és nehezen meghatározható kategória, de hát mindenütt – lehetőség szerint – a minőséget és a szakmai értékeket védem.

– *Nem gondolod-e, hogy Közép-Kelet-Európa dezintegrálódásának okait egyrészt abban is lehetne keresni, hogy süllyedőfélben van az egészről való tudás, hogy minden szakterületekre aprózódott fel. Ami oda vezet, hogy mind kevésbé tudjuk megérteni egymást.*

– Ez egész biztosan így van, hogy az egészről való tudásnak az értéke is elhalványodott, tehát nagyon sok szakma van, amely ezen a kérdésfeltevésen nevetgél. Azt sem tudja, hogy eszik-e vagy isszák, hogy mi fán terem. Tehát magam is zavarban volnék, ha meg kellene mondanom, hogy mit értek az egészen. Én ezt a dezintegrálódást mindazonáltal rendkívül nagy bajnak tartom, mert nemcsak regionális nyelvek erősödnek meg, amelyek nem értik egymást, hanem az osztályok, a rétegek nyelvei és a szakmák nyelvei is befelé fordulnak. Egyébként általános a befelé fordulás Nyugat-Európával szemben is, az a legnagyobb baja az embernek, hogy nincs szüksége ránk. A különböző szakmák is teljes mértékben valóban felszeletelődnek. Ez nem elsősorban a szakmai autonómiának és önállóságnak a növekedését jelenti, hanem azt, hogy itt tolvajnyelvet beszélnek, amit nem mindig ért a kívülálló. Másfelől pedig a tudományban és a szakmákban tulajdonképpen egy egységes tudást kellene szorgalmazni. Az európai kultúrának azért mégis volt egy olyan alapvető tradíciója, hogy a tudás egy egységes valami, és ez most teljesen elveszni látszik, amit én növekvő nyugtalansággal figyelek. Azt hiszem, hogy nem volna szabad a humán értelmiségnak lemondania az egységes tudás eszméjéről.

– *Európa peremvidékének népei minden bizonnyal légedetlenné a saját provincializmusukkal. Azzal, hogy nincsenek a centrumban. És ezért állandóan a domináns, patternnel rendelkező kultúrákkal keresi a kapcsolatot. Habár az itt élő népek mindig akkor voltak erősek, amikor szövetkeztek, és tanulni mentek egymáshoz. Nádas Péter fejtette ki, hogy tapasztalata szerint egy német vagy egy francia nem kommentálja amit mond, mert a lehető legtermészetesebbnek tartja, hogy a kultúráját az utalások szintjén is ismernünk kell. Egy holland mindig kommentálja, figyel, hogy értem-e az utalásait, és udvariassága egyben kíváncsiság is, mert egyszerre mér meg minket és magát. Jobban meg tudjuk érteni egymást, és ez a körülmény lehetne az etnikai háborúk és hidegháborúk utáni békés együttélés szellemi alapja. Mi az, ami a kis kultúrák, az úgynevezett kis népek, nemzetek számára olyan ellenállhatatlanul vonzó, a nagy patternnel rendelkező kultúrában?*

– Valószínűleg egyrészt az, hogy ezek a nagy kultúrák képesek voltak nemcsak magukba integrálni más kis kultúrákat, hanem meg is őrizték a saját értékeiket, tehát a saját anyanyelvüket mint világnyelvet exponálták átvitt értelemben és a szó elsődleges értelmében is. Tehát az angol, a német, a francia mint saját nyelv egyúttal univerzális nyelv is. Különösen az angol. Senkinek nem jut eszébe, hogy az angol az egy nemzetnek a nyelve ma már. Ennek természetesen van egy vonzóereje a kis kultúrák részéről. A kis kultúrák örök problémája az, hogy kicsi, tehát fölfelé néz és fölfelé ácsingózik, a nagyobbba akar kapaszkodni, és így próbálja megszilárdíta-

ni önmagát, illetőleg elfedni azokat a hiányosságokat, amelyek jellemzik. Ezen kis kultúrák (amelyek között élünk) egyik legfőbb problémájának azt tartom, hogy folytonosan diszkontinuitás jön létre, tehát a saját tradícióikat rombolják, a harminc–negyven évenként bekövetkező rendszerváltásban mindig létrejön egy demarkációs vonal, és az azt megelőző harminc évet el kell pusztítani, el kell felejteni, vagy le kell hazudni. Ebből soha nem fog kialakulni egy kontinuos, folyamatos, nagyon sokszínű kultúra. Tehát például az, ami most a közép-európai népekben vagy társadalmakban folyik a baloldali értékek ellen, az képtelenség. Persze nem a szovjet típusú társadalom értékeire gondolok, hanem az egyetemes baloldali értékekre, amelyeket nem volna szabad elpusztítani, mert ezek hozzátartoznak egy kétezzer éves európai tradícióhoz. Ezek a kis népek, kis kultúrák így működnek – hogy az előzőt mindig meg kell tagadni. Ezekből a megtagadásokból tulajdonképpen sivatag jön létre, nem pedig kultúra.

– *A humán értelmiség általában minden korban és társadalomban meghatározó szerepet játszik. Radikalizálódott a társadalmi élet, a politika áthatotta a szellemi és a kulturális szférát. Ilyen körülmények között megengedheti-e magának egy író, hogy ne politizáljon?*

– Azt hiszem, nem nagyon engedheti meg magának, tehát óhatatlanul belekerül az ember a politizálás kereteibe, vagy a politizálás világába, teljesen függetlenül attól, hogy ezt nem elsősorban mint az államhoz vagy a kormányhoz tartozó, tehát nem professzionális politikusként csinálja, hanem értelmiségi és író mivolta révén vannak politikai gesztusai. És mint civil, mint állampolgár is politizál. Tehát ha az ember lakóhelyének az ügyeiben eljár, akkor is politizál. De ebben azt hiszem, az a legfontosabb és leginkább irányadó számomra, hogy a függetlenségemet, az autonómiámat akár politikai úton is megőrizzem az állami politikával és az állami beleszólással szemben. A döntési szabadságomat és az autonómiámat fenntartsam, ezt viszont politika nélkül nem tudom megcsinálni.

– *A huszadik század folyamán Európában a demokrácia soha nem volt képes megvédeni magát a diktatúrával szemben, vagy megakadályozni a konfliktusokat, még mielőtt emberéletem követelt volna. Ezért a demokráciának és a demokratáknak magas árat kellett fizetniük. Az összes polgári diktatúra különben a világnak ezen a részén született meg. Úgy érezzük, hogy ebben a térségben megint ilyen tendenciák alakultak ki, amelyek nagyon is veszélyeztetik a demokráciát. Diktatorikus helyzeteket létrehozhatnak-e?*

– Hogyne, erre már számos példa volt az elmúlt két évben is. Én azt gondolom, hogy ezeknek a diktatúráknak a veszélye nem csekély ma sem. Tehát nagyon is hozzájárult az elmúlt két év politikai illúzióvesztéséhez az a tapasztalat, hogy bizonyos mértékig tényleg ismétlődik a történelem, és

a hetven évvel ezelőtti problémák és konfliktusok is megoldási módként lépnek fel. Ebben van valami kiábrándító. Ami a diktatúrák lehetőségeit illeti, azt hiszem, hogy ez nem úgy működik, hogy egy társadalom a diktatúrát választja, hanem inkább úgy működik, hogy egyfelől a társadalom nagy része voltaképpen azt szeretné, ha békén hagynák, és nyugodtan dolgozhatna, meg ellenne szépen a családjával, a munkájával, a kiskertjével. A társadalomnak azonban mindig van egy frusztrált és hataloméhes kisebbsége, amely a legkülönbözőbb elemekből tevődik össze, és ez a kisebbség az, amely ráerőszakolja az akaratát a társadalomra oly módon, hogy éveken keresztül fölmorzsolja ennek a társadalomnak – mondjuk így – a normalitásmennyiségét, és a társadalomnak különböző elemei – amelyek vagy akik eddig nem tartoztak a szélsőségekhez – belesodródnak a szélsőségekbe. Magyarországon éppen ezt lehet látni, de más országokban is, hogy olyan emberek, akik teljesen normálisak voltak két-három évvel ezelőtt, azok ma már nem normálisak, szélsőségesekké válnak, radikalizálódnak. Mert az az eredeti kisebb csoport, amelyiknek érdeke, hogy a szélsőség felé vigye az országot, addig tartja hisztériában a közvéleményt, amíg a közvéleménynek az előjelét megfordítja. Ezt tartom én nagyon baljósnak. Ilyenkor kell idejében fellépni, és nagyon határozottan nemet mondani. Magyarországon van egy jó értelmiség, amelyik mérsékelten és nyugodtan gondolkodik. Bízom abban, hogy ezeket a diktatorikus jelenségeket visszaszorítják.

– *A félelem és a demokratikus lelkiület közötti összefüggésről már Bibó István is írt. Milyen nemű, milyen fajta félelmeket, szorongásokat észlel napjainkban a megbolduló társadalmak közegében az esztéta, a filozófus?*

– Mindenekelőtt egzisztenciális félelmet érzékelek. Most nem annyira a magam félelmeiről beszélnék, hanem arról, hogy mit látok az országban. Tehát egy egzisztenciális félelmet. Én a legnagyobb problémának ezt a szociális nyomorúságot tartom, amelybe hirtelen belekerült az országnak egy jelentős embertömege. Ez az a szociális probléma, amelyet egész Európa sem tud kezelni, és a magyar politika sem, hisz ez a szociális feszültség vagy szegénység vagy nyomorúság, ez éppen hogy táptalaja lehet az előbb említett diktatorikus törekvéseknek. Ez az egyik dolog. A Kádár-rendszerben kialakult egy alsó középosztály, vagy egy viszonylagos létbiztonság, persze nagyon alacsony szinten, de ez a létbiztonságban élő alsó középosztály lepusztul, és lefelé csúszik. A másik réteg, amellyel azt hiszem, hogy baj van – és most még nem is említem a legszegényebbeket, akikkel nekem alig van kapcsolat, csak látom őket a pályaudvaron, vilamoson, utcán, és ez vérlázító – tehát a másik nagy csoport, amellyel baj van, az a középértelmiségi réteg: tanárok, orvosok, akiket szintén fenye-

get a munkanélküliség és a létbizonytalanság. Ezek között van magasan képzett szakember is, adott esetben olyan emberek kerülnek az utcára és válnak munkanélkülivé, akik húsz–huszonöt évig dolgoztak egy munkahelyen, és jól dolgoztak, tehát nem arról van szó, hogy most nincs rájuk szükség. Azt gondolom, hogy ennek a kormányzatnak, amelyik most itt kormányoz Magyarországon, nincs szociális érzékenysége. Egyáltalán a szociális érzékenységnek a pusztulását én európai válság-ellenségnek tartom. Ennek azután lehetnek destabilizáló következményei. Nagyon nem szeretném, ha egy olyan párt lépne fel Magyarországon, amilyen van körülöttünk, amely kihasználja a szociális demagógia eszközét, és ezzel esetleg tömegeket nyerhetne meg magának.

– *Egyesek szerint Magyarországon ma a fiatal demokráciát legkomolyabban a konszolidálódott vagy a színéváltott baloldal veszélyezteti, mások szerint pedig sokkal reálisabb a szélsőjobboldal térhódítása. Mi a te véleményed erről?*

– Sokkal nagyobbnak tartom a szélsőjobb térhódítását. Persze a környező országokban valóban találkozhatunk olyan jelenségekkel Oroszországtól Szlovákiáig, hogy a nacionalista jobboldali erők és a régi pártnömenklatúra erői egy pártot alkotnak vagy összefognak, de hát ez nyilván nem ismeretlen nálatok sem. A magyar tapasztalatok alapján a jobboldali demagógiát és a jobboldali frazeológiát látom veszélyesebbnek. Ha volna egy jó szociáldemokrata párt, vagy lennének jó szociáldemokrata pártok – ahogyan nincsenek ezekben a közép-európai országokban –, akkor bevallom, ezeknek én nagyon örülnék. Magyarországon az MSZP – amely valóban utódpartja a volt MSZMP-nek – bizonyos öntisztító munkákat nem végzett el. Ez a baj vele. Én nem hiszem, hogy ezek az emberek, akik ott politizálnak, szélsőbalosok lennének, vagy hogy esélyük lenne a hatalom megragadására. Az a baj, hogy nem eléggé hiteles emberek, és nem nagyon lehet nekik hinni, és nem beszélnek őszintén. Én annak örülnék, ha valahogyan a semmiből, vagy az égből megszületne egy jó szociáldemokrata párt, amely nem a demagógia útján, hanem egy valódi munkásszemléletű politikai réteg útján, vagy a szociális érzékenység fölállalása útján a baloldali európai értékeket képviselné, és a munkásosztálynak lenne a pártján. Én ettől nemhogy nem félnék, hanem ennek nagyon is örülnék. A szélsőjobboldal veszély viszont a másik oldalon kétségkívül megvan, és azért olyan bajóslatú Magyarországon a helyzet, mert van kideríthetetlen összjáték, cinkosság a kormánypártok, illetve az uralkodó kormány bizonyos erői és az eléggé sötét szélsőjobboldal mozgalmak között. Tehát ennek a kormánynak már két évvel ezelőtt nagyon keményen és határozottan nemet kellett volna mondania minden szélsőjobbos próbálkozásnak. Legfőképpen az a bajom ezzel a kormánnyal – és

azt hiszem, hogy nagyon sok értelmiséginek –, hogy nem mondta meg az elején, hogy neki semmi köze ezekhez a restauratív, jobboldali erőkhöz.

– *Figyelembe véve az utóbbi hónapok eseményeit, nem tartasz-e attól, hogy a magyarországi politikai színtér is egyfajta balkáni színeződést kap?*

– De igen, feltétlenül. Egyébként eléggé elkészerítőnek látom a dolgot. Még 1989-ben megkezdődött a magyar politikai élet balkanizálódása, egy bizonyos stílus, illetőleg egy lepusztult stílus. Ami abban nyilvánul meg, hogy itt a politikai szakszerűség egyre inkább a háttérbe szorul, és egyre inkább előtérbe kerül a gyűlölködés, a legszemélyeskedőbb vádaskodás, a politikának eltűnnek az utolsó etikai morzsái is. Itt tényleg mintha arra menne a játék, hogy mindenki egyre mocskosabb legyen, és egymást is bemocskolják. Én azért mégsem hiszem, hogy a politika mocskos. A politikának nem kellene kizárólag mocskoknak lennie. De egyre inkább egy érzelmi politizálás kerül előtérbe, hisztérikus atmoszféra van az országban. Ezt érezni lehet. Minthogyha mesterségesen, egy ilyen lázas állapotban tartanák – nem tudom, hogy milyen erők – a politika bolondját. És ez megint óriási felelőtlenség és cinizmus akkor, amikor az ember az elszegényedett tíz- és százezreket látja, akiknek ebből semmi jó nem származik, és akiket ez az egész, ami itt folyik, félelemmel tölti el. A megfélemlítettség nagyon rossz tanácsadó a politikában.

– *A demokráciáról szólva Szókratész megállapítja: természetes, hogy itt a polgárok mind szabadok, az állam csak úgy duzzad a szabadságtól és a szabad beszédtől. Ebben a szabad beszédben egy árnyalatnyi gúny érezhető, amellyel Szókratész a demokráciának ezt az ajándékát szemléli. Véleményed szerint van-e okunk arra, hogy ma is hasonló fenntartásaink legyenek a szabad beszéddel szemben?*

– Én azt hiszem, hogy igen. Tehát nem az őszinteséggel vagy a szabad beszéddel van a baj, hanem azzal, ha az emberek nem látják, vagy nem tanulják meg a szabad beszédnek a politikai kultúráját. Szabadon beszélni nem azt jelenti, hogy az ember azt mond, amit akar, és ami éppen eszébe jut, az érzelmeire, indulataira hallgat, hanem a szabad beszéd bizonyos megformáltságot jelent, és az értelemnek a hatalmát. Ezt viszont mindenáron támogatni és elősegíteni kellene. A szabad beszédhez nem szabad társítani a gátlástalanságot. Amikor én annak idején igenis azt mondtam, hogy az ember öncenzurát gyakorol a szabad sajtó és a szabad nyilvánosság körülményei között is, akkor az önuralomról beszéltem, olyan egyszerű dologról, amit a politikusaink talán félreértettek. Tehát, hogy az ember akkor is töröl és kihúz dolgokat, és bizonyos dolgokat nem mond ki akkor sem, amikor ennek semmiféle cenzurális gátja sincs. A lényeg azon van, hogyan mondom ki azt, amit mondok. Az önuralom azt jelenti, hogy nem

teljesen gátlátalanul és nem a féktelen indulataim szerint kommunikálok a nyilvánossággal. Tehát az öncenzúra nem azt jelenti, hogy hazudozom, és bizonyos dolgokat elhallgatok, hanem, hogy bizonyos dolgokat nem úgy mondok a nyilvánosság porondján, hogy az gyilkos dolog legyen, és gyűlöletet keltsen. Ez ennyi.

– *Megkülönböztetett figyelemmel kíséred a kortárs irodalmi termést. A hetvenes és a nyolcvanas évek irodalmához képest milyen változásokat észlelsz a kortárs magyar írók legújabb műveiben? Esterházy akkor írta meg a Bevezetés a szépirodalomba című művét. Mi lenne maga a szépirodalom?*

– Nagyon nehéz erre válaszolni. A kérdésed első részéhez csak annyit, hogy most nem kísérem figyelemmel annyira naprakészen a mai magyar irodalmat, mint a nyolcvanas években, annyit azonban észlelek, hogy az irodalom semmivel sincs rosszabb állapotban '89 után, mint '89 előtt. Tehát az irodalom, a magyar irodalom – a próza- és különösen a líratermést tekintve – igen jó állapotban van. Új nevek és új művek is feltűntek és kiemelkedtek, akik ennyire markánsan nem voltak jelen a '80-as években. Milyen legyen a szépirodalom? Ezt nem lehet előírni. A kritikusnak vannak normái, amelyek szerint megítéli vagy megmondja, szerinte ez a mű vagy az a mű jó-e vagy rossz, vagy miféle. De nem írhatja elő az írónak azt, hogyan írjon. Amikor a szépirodalomról kérdezel, akkor én annak örülnék, ha minél sokszínűbb lenne a szépirodalom, és minél áttekinthetlenebb. Tehát minél izgalmasabban, minél radikálisabban különböznek egymástól az írók és a könyvek, annál egészségesebb az irodalom. Azt hiszem, ilyen tendenciák vannak a magyar irodalomban.

– *Susan Sontag jó néhány évvel ezelőtt egy alakulófélben levő közép-európai irodalomról írt és beszélt. Danilo Kiš, Kunderát és Konrádot jelölte meg, mint annak legjellegzetesebb képviselőit. A latin-amerikai irodalmi bum után közép-európai dominanciát jósolt. Hogyan áll szerinted ez a dolog? Kialakult-e egy ilyen értelemben vett közép-európai irodalom?*

– A közép-európai irodalom egy átpolitizált fogalom, ami akkor keletkezett, amikor már a szovjet társadalom repedezett, és a cenzurális kötöttségek elhalványulóban voltak. Akkor természetes, hogy a Nyugat irodalma iránt –, irodalomkritikája részéről – ilyen nagy érdeklődés nyilvánult meg. Ez az érdeklődés, beleértve Susan Sontag érdeklődését is, igen nagy mértékben csökkent. Ebben volt egy adag sznobizmus, gondolom, és ezt nagyon fájjalom, mert a közép-európai irodalmat nagyon jónak tartom, még ha talán nem is ezeket a neveket mondanám. Még nagyon sok nevet lehet említeni... Azt hiszem, hogy olyanfajta bumról, mint amilyen a latin-amerikai eset, nem lehet beszélni, mert nem is volt annyira elzárt ez az irodalom, mint a latin-amerikai kultúra. Ha hasonlít is egy kicsit Nyugat-

Európa irodalma meg nem is, a közép-európai köztes helyzetben van. Ez a bum talán akkor következett volna be, ha az orosz irodalom olyan állapotban lenne, mint száz évvel ezelőtt. Ha olyan nagy íróik lennének most, mint száz évvel ezelőtt, akkor ez vitte volna magával Közép-Európát is egy kicsit – gondolom. Azt hiszem, hogy szertefoszlott az, amit Susan Sontag mondott talán öt-hat évvel ezelőtt. Ehhez hozzátartozik az is, hogy van a félelemnek egy olyan foka, amelyen túl jelentékeny művek talán kevésbé születnek, vagy az érdeklődés, tehát a megértése annak a világnak, amelyben élünk, mi közép-európaiak, kelet-európaiak, lecsökkent Nyugat-Európában. Nemcsak a politikusok részéről, hanem az értelmiség részéről is. Egy kicsit szégyellik ezt a Kelet-Európájukat, ami most megmutatta az igazi nehézségeit, és nem tudnak mit kezdeni vele. Én úgy látom, hogy ez a kelet-európai, közép-európai kulturális érdeklődés a Nyugat részéről csökkent.

1995 áprilisa

GERTRUDE STEIN

